

Jacek Poniedziałek

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Nauk Społecznych, Katedra Socjologii,
ul. Ks. F. Szrajbera 11, 10-007 Olsztyn, e-mail: jacek.poniedzialek@uwm.edu.pl

PRZYCZYNY I ETAPY KSZTAŁTOWANIA SIĘ REGIONALIZMU

Streszczenie: Celem artykułu jest zdefiniowanie regionalizmu w perspektywie socjologicznej. Samo zjawisko pojawiło się w Europie w połowie XIX w., stając się od tamtego czasu obiektem badań naukowych. W tekście zaproponowano integralną definicję zjawiska, charakteryzując cztery jego wymiary: tożsamość, instytucje, ideologię oraz działania. Dodatkowo opisane zostały kulturowe, gospodarcze i polityczne typy regionalizmu. Scharakteryzowano także proces formowania się zjawiska w perspektywie długiego trwania. Zarysowano wpływ państwa narodowego na kształtowanie się regionalizmu i ukazano jego związki z procesami decentralizacji. Ponadto opisano wzajemne relacje regionalizmu oraz polityk Unii Europejskiej, a także transformacje, jakim ulega wzmiankowane zjawisko pod wpływem globalizacji.

Słowa kluczowe: regionalizm, typy regionalizmu, państwo narodowe, decentralizacja, Unia Europejska, globalizacja

CAUSES AND STAGES OF REGIONALISM FORMATION

Abstract: The purpose of this article is to define the phenomenon of regionalism from the sociological perspective. Regionalism as such appeared in Europe around the mid-nineteenth century, and since then has become an object of scientific research. The article proposes an integral definition of regionalism and describes its four dimensions: identity, institutions, ideology and practice. It also identifies the cultural, economic and political types of regionalism and outlines the process of shaping regionalism in the long-term perspective. The article describes the influence of the nation state on the evolution of regionalism and analyses the relationship between regionalism and processes of state decentralisation. It also describes mutual relations of the European Union and its policies with regionalism, which is being transformed due to globalisation.

Keywords: regionalism, types of regionalism, nation state, decentralisation, European Union, globalisation

W wielu regionach świata grupy mieszkańców, mając poczucie odrębności od większości państwowej i narodowej, działają na rzecz ochrony swojej regionalnej odmienności. Aktywność ta rodzi się często z poczucia zagrożenia, zmajoryzowania przez państwowe centrum, a niekiedy z przeświadczenia, że państwo niesprawiedliwie redystrybuując zasoby, działa na gospodarczą niekorzyść regionu. Bywa i tak, że mieszkańcy chcą swoją odmienność wykorzystać jako czynnik służący rozwojowi gospodarki regionu albo czując, że asymilują się w homogenizowanej przez globalizację kulturze, zwracają się ku temu, co im najbliższe,

to jest regionalnej tożsamości i kulturze. Wszystkie te aktywności wpisują się w zjawisko określane mianem regionalizmu. W niniejszym artykule scharakteryzowane zostały główne czynniki, które generują powstawanie i trwanie regionalizmu, wraz z opisem etapów, na jakich pojawiały się poszczególne jego odmiany. Celem tego tekstu jest usystematyzowanie socjologicznej refleksji nad przedmiotowym zjawiskiem, wyłożenie w syntetycznej formie specyfiki regionalizmu oraz zarysowanie procesu jego formowania się. Opracowanie stanowi pewien szkic i nie wyczerpuje tematu, może się jednak przyczynić do lepszego zrozumienia zjawiska. W pierwszej kolejności zaprezentowana zostanie jego definicja, a następnie relacje pomiędzy regionalizmem a instytucją państwa narodowego. W dalszej części tekstu opisany będzie wpływ procesów regionalizacji i globalizacji na kształtowanie się charakteryzowanego tu zjawiska.

Regionalizm i jego odmiany

Pojęcie regionalizmu używane jest szeroko w naukach społecznych, w poszczególnych dziedzinach jest jednak różnie rozumiane. Politologowie dla przykładu wiążą je z rozumieniem regionu ujmowanego jako część świata, kontynent lub jego fragment, opisując regionalizm jako „procesy integracji, obejmujące kraje należące do jednego regionu świata” (Szul 2013, s. 107). Przykładem tego rodzaju procesu jest integracja europejska. W studiach regionalnych i lokalnych regionalizm traktowany jest jako proces zachodzący na obszarze regionu charakteryzowanego jako część jakiegoś państwa czy terytorium zajmowanego przez naród i w takim rozumieniu opisywany jest w tym artykule. Jednakże i na gruncie nauk, które podzielają wskazane wyżej rozumienie tego pojęcia, funkcjonują różne sposoby jego ujmowania. W językoznawstwie na przykład regionalizm wiąże się z występowaniem „formy bądź właściwości językowej, spotykanej tylko na ograniczonym terytorium w języku ogólnym, w którym one nie występują” (Chudziński 2013, s. 7). Nieco inaczej charakteryzuje go socjologia regionu, o czym będzie mowa niżej.

Zjawisko regionalizmu odnosi się do terminu „region”. W związku z tym należy sprecyzować, w jaki sposób w niniejszym artykule ów termin jest rozumiany. Ponieważ tekst poświęcony jest regionalizmowi, nie zaś regionowi, nie będę przedstawiał krytycznej analizy dyskusji nad tym pojęciem, która toczyła się i toczy w socjologii regionu. Ograniczę się do wskazania, jak jest on ujmowany w prezentowanym tu opracowaniu. Za Andrzejem Sadowskim (2006, s. 131) stwierdzam, że region „obejmuje wytworzony lub konstruowany w dłuższym okresie i ulokowany w określonej przestrzeni, wyodrębniony układ społeczno-kulturowy oparty na trwałych podstawach, najczęściej tradycji kulturowej, ale także administracyjno-politycznych, ekonomicznych obejmujących w różnym stopniu powiązania wzajemne jednostki i zbiorowości lokalne, ich kulturę oraz różne formy wspólnych działań społecznych odniesionych do poszczególnych zbiorowości, jak i do ogółu mieszkańców wydzielonego układu, które pozwalają traktować go jako wyodrębnioną całość”.

Region jako zjawisko społeczno-kulturowe osadzone przestrzennie musi mieć cechy odróżniające go od innych tego typu zjawisk. Charakterystyki te mogą się odnosić do zasobów kultury regionu, jego przeszłości czy specyfiki politycznej lub gospodarczej. Region to także zamieszkująca go zbiorowość, która ma „świadomość odrębności od innych grup terytorialnych oraz cechuje się posiadaniem tożsamości regionalnej” (Poniedziałek 2011, s. 31). Jest on społecznym, „kulturowo osadzonym procesem konstruowania i ustawicznego rekonstruowania zbiorowości społecznej, regionalnej symboliki i instytucji odnoszonych do konkretnego, ograniczonego terytorium” (Poniedziałek 2016, s. 27–28). Instytucje odgrywają w tym procesie rolę „kulturowego instrumentarium. Z jednej strony przyjmują postać formalnych przepisów i praw, nieformalnych reguł, kodów obyczajowych, systemów klasyfikacji, zbiorowych wyobrażeń, idei oraz oczekiwań, z drugiej – rutyn, nawyków, przyzwyczajzeń, skryptów zachowań, schematów poznawczych i oczekiwań jednostkowych, ściśle powiązanych z regułami życia zbiorowego” (Bukowski 2011, s. 9).

Regionalizm to zjawisko wynikające z postaw jednostek ludzkich łączonych więziami grupowymi, powstającymi i funkcjonującymi w świadomości ludzkiej wyobrażeniami regionu jako realnie istniejącego bytu fizycznego, społecznego i kulturowego, odróżniającego się od innych tego rodzaju fenomenów. Prowadzi to z reguły do ukształtowania się tożsamości regionalnej, czyli identyfikacji mieszkańców z wyobrażoną wspólnotą, która taki region zamieszkuje, mając poczucie odrębności od innych, co ułatwiają treści symbolicznego, materialnego czy przyrodniczego zasobu regionu uznawane za unikatowe i dla niego swoiste. Tego rodzaju postawy i tożsamości wpływają na kształtowanie się zespołów idei, czyli ideologii regionalnej, w ramach której artykułuje się odrębność i swoistość jakiegoś regionu (Fitjar 2010, s. 5). W jej obrębie formułowane są postulaty, zgodnie z którymi specyfika i odrębność regionu wymagają działań nakierowanych na ich zachowanie, ochronę lub odbudowę (Passi 1990, s. 239–256).

Realizacja tych postulatów konkretyzowana jest z reguły w mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych typach organizacji społecznych, od nieformalnych i niewielkich grup „miłośników” regionu, przez sformalizowane instytucje regionalistyczne, a nawet masowe ruchy społeczne. Regionalizm może również przejawiać się w ukierunkowanych działaniach społecznych i politycznych, a także ekonomicznych (Rykiel 1993, s. 88). Jest to ruch społeczny działający przez formalne i nieformalne instytucje, organizacje i działania zbiorowe, kierujący się regionalną ideologią, która konkretyzuje to, co nazywane jest „interese regionalnym”, odwołujący się do istniejącej tożsamości regionalnej bądź tę tożsamość generujący. Ów interes regionalny zawiera się w postulatach ochrony specyfiki i odrębności regionu oraz dbałości o to, by potrzeby jego mieszkańców były należycie zaspokajane (Chojnicki i Czyż 1993, s. 31; Obracht-Prondzyński 2008, s. 236). Wszystkie wskazane wyżej przejawy regionalizmu łączy cel, jakim jest aktywizacja zbiorowości regionalnej, która ma działać, a przynajmniej być świadoma i wspierać dążenia zmierzające do obrony, zachowania bądź budowy regionalnej specyfiki. Celem działalności w ramach regionalizmu jest „zachowanie,

wzmocnienie lub demonstrowanie odrębności danego regionu” (Szul 2007, s. 115).

Odrębności mogą wynikać ze specyficznych dla regionu cech społeczno-kulturowych, politycznych i ekonomicznych. Ta rzeczywistość istniejąca bądź wyimaginowana, mniej lub bardziej uświadamiana odrębność regionu może dotyczyć jednego lub wszystkich wzmiankowanych typów cech. Regionalizm odnosi się do charakteryzujących region odrębności kulturowych, które mogą być wyraźnie przez mieszkańców percypowane i artykułowane lub dopiero w ramach działań regionalistycznych upowszechnione i zinternalizowane (Tomasiewicz 1997, s. 314–316). Są to w przeważającej mierze „odrębności językowe, religijne, etniczne, obyczajowe itd. danej zbiorowości regionalnej, odróżniającej się w jakiś sposób od większości dominującej w danym kraju” (Obracht-Prondzyński 2006, s. 182). Regionalizm może także bazować na specyficznej przeszłości regionu, która zdaniem regionalistów wykształciła jego odrębność kulturową, ale także administracyjną, polityczną lub gospodarczą.

Podłożem regionalizmu jest nie tyle samo istnienie odmienności kulturowych i tożsamościowych zbiorowości regionalnej, ile „poczucie niedowartościowania, depriwacji czy wreszcie dyskryminacji, zagrażającej jej tożsamości. W celu usunięcia tej niekorzystnej sytuacji podejmuje się działania na rzecz waloryzacji własnej kultury i obrony swojej tożsamości przed zagrożeniem unifikacyjnym i asymilacyjnym ze strony większości” (Jałowiecki 1993, s. 12). W ten sposób formuje się regionalizm zwany kulturowym. Wpisuje się on w *continuum*, gdzie po jednej stronie lokuje się ta jego odmiana, w przypadku której zakłada się, że region jest specyficzną, jakkolwiek integralną częścią jakiegoś narodu. Przykładem może tu służyć regionalizm kulturowy propagowany przez regionalistów Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego (Obracht-Prondzyński 2006). Po drugiej zaś stronie skupiają się te typy, w odniesieniu do których uważa się, że region to na tyle odmienna od reszty społeczeństwa narodowego wspólnota „krwi i ziemi”, że nie może stanowić jego wariacji, nawet jeżeli w wielu aspektach ją przypomina (Hryniewicz 1993). Ta odmiana często nosi nazwę etnoregionalizmu (Strecker 1994). Jej ilustracją są niektóre organizacje regionalistyczne na Górnym Śląsku, ze Związkiem Ludności Narodowości Śląskiej na czele (Gorzelik 2004, s. 31). Jako przykład można tu również podać regionalizm kulturowy występujący na obszarze hiszpańskiej Galicji (Iwanek 2014, s. 10).

Regionalizm często generowany jest „różnicami poziomu gospodarczo-cywilizacyjnego i szans rozwoju gospodarczego [danego regionu – przyp. J.P.]” (Chojnicki i Czyż 1993, s. 31). Mogą one wywoływać poczucie, w przypadku regionów uprzywilejowanych gospodarczo, że istnieje konieczność obrony interesów regionalnych wobec działań centralistycznego państwa, które niesprawiedliwie i w sposób nieuprawniony zawłaszcza regionalne bogactwo. Wiąże się to z poczuciem, że koszty funkcjonowania „całego kraju lub innych regionów przerzucane są w nieproporcjonalnie wysokim stopniu na barki zbiorowości danego regionu” (Kwaśniewski 1993, s. 81). Tego rodzaju regionalizm to „przejaw egoizmu bogatych regionów, pragnących oddzielić się od biedniejszych części swoich krajów” (Szul 2013, s. 110). Ten typ postulatów wysuwany jest przez

wielkopolskich regionalistów działających w Ruchu Regionalnym Wielkopolan (w mniejszym stopniu przez Unię Wielkopolan), gdzie twierdzi się, że bogactwo Wielkopolski niesprawiedliwie wyprowadzane jest przez rząd do innych, biedniejszych regionów Polski (Sikorski 2014, s. 139–152). Podobne postulaty stanowiły rdzeń ideologii włoskiej Lega Nord (Ligii Północnej), której działacze i sympatycy nie chcieli dzielić się bogactwem regionów północnych z południem Włoch (Golemo 2014, s. 441). Warto tu wspomnieć o bawarskich regionalistach działających w ramach Bayernpartei (Partii Bawarii), których postulaty wpisują się w zarysowany wyżej regionalizm generowany czynnikami gospodarczymi (Sala 2008, s. 55).

Jednym z czynników powstawania i trwania regionalizmu gospodarczego czy ekonomicznego jest również poczucie gospodarczego upośledzenia, dyskryminacji w podziale ogólnonarodowych dóbr. Można tu mówić o regionalizmie rewindykacyjnym. W regionach uprzywilejowanych, rzekomo lub faktycznie przez centrum zubażanych lub regionach biednych rzeczywiście bądź rzekomo przez centrum niewspomaganych, często rodzą się tendencje regionalistyczne. Tego rodzaju przekonania „mogą być zarówno fałszywymi samousprawiedliwieniami, jak i reakcją na całkiem rzeczywiste przejawy zmajoryzowania i pasożytnictwa” (Kwaśniewski 1993, s. 81). Ten typ regionalizmu występuje rzadziej, niemniej jednak odnotowywany jest przez badaczy kwestii regionalnej. Za przykład służyć mogą postulaty spiskich regionalistów kierowane do centrum w Bratysławie (Wojnicki 2014, s. 147).

Regionalizm generowany jest również wówczas, gdy działania centrum decyzyjnego państwa powodują poczucie upośledzenia politycznego objawiającego się postulatami i działaniami zmierzającymi do politycznego upodmiotowienia zbiorowości regionalnej (Konarski 2004, s. 29). Centralistycznie zorganizowane państwo sprzeciwia się różnym formom regionalizmu, nawet jeżeli są to tylko aktywności nakierowane na zachowanie pewnych regionalnych odrębności i tradycji, przy zupełnym braku działań autonomizacyjnych. Nawet najmniejsze i racjonalne dążenie do zwiększenia podmiotowości i samorządności regionu może być potraktowane jako zagrażające państwu niebezpieczeństwo separatyzmu. Dzieje się niekiedy tak, „że im ostrzej centrum [...] sprzeciwia się regionalizmom, tym bardziej skłaniają się one [regiony – przyp. J.P.] właśnie ku rzeczywistej autonomii, a nawet zmianie afiliacji” (Kwaśniewski 1993, s. 82). Na takiej właśnie podstawie kształtuje się regionalizm gagauski w Mołdawii (Cwicinskaja 2014, s. 170–180). Tego rodzaju regionalizm występuje także we Włoszech, chociażby na obszarze Piemontu (Misiuda-Rewera 2014, s. 107). W latach 80. XX w. w wielu etnicznie francuskich regionach Francji zaczęły się kształtować analogiczne regionalizmy wyrastające z rozczarowania „wobec centralnego planowania i ingerencji państwa w społeczeństwo, wiązały się także z poszukiwaniem bardziej decentralistycznych i bliższych problemom metod rządzenia” (Kaelble 2010, s. 233).

Taka sytuacja często powoduje, że „elity regionalne czują się odsunięte od partycypacji w sprawowaniu władzy, a nikt nie chce być marginalizowany, spychany na peryferie systemu politycznego” (Obracht-Prondzyński 2008, s. 182).

To poczucie często stanowi impuls do formowania się regionalizmu w politycznej odmianie. Sprzyja temu istniejące w świadomości regionalnych elit poczucie politycznej marginalizacji, rozpowszechnione w odczuciu mieszkańców przeświadczenie o braku wpływu na funkcjonowanie swojego regionu. Regionalizm polityczny różni się wewnątrznie w zależności od postulatów kierowanych wobec centrum, od żądań zwiększenia uprawnień samorządowych (regionalizm samorządowy) po postulaty objęcia regionu specjalnym statusem cechującym się znaczną polityczną niezależnością (regionalizm autonomizacyjny). Pierwszy z typów zobrazować można przykładem wzmiankowanych wcześniej regionalizmów we Francji, drugi reprezentowany jest przez działaczy i sympatyków Ruchu Autonomii Śląska (Sekuła 2009, s. 57–150). Zarazem jednak poluzowanie centralistycznie zorientowanej polityki państwa, wraz z przyznawaniem regionom kompetencji zarządczych w odniesieniu do sfery polityki gospodarczej i kulturowej regionu, tworzy sprzyjające warunki rozwoju regionalizmu, jak w latach 90. XX w. w Walii (Galent 2014, s. 38–55).

Regionalizmy mogą bazować na jednym typie czynników, przykładowo niemalże wyłącznie gospodarczych, jak w przypadku regionalistów bawarskich czy wielkopolskich. Mogą też skupiać się tylko wokół spraw kultury, tożsamości i języka, jak w przypadku regionalistów bretońskich zainteresowanych głównie rewitalizacją własnej unikatowej kultury (Dołowy-Rybińska 2011, s. 104–211). Regionalizmy te można zasadnie określać mianem „jednowymiarowych”. Istnieją również i takie, które kształtowane są przez czynniki kulturowe, gospodarcze i polityczne równocześnie w prawie takim samym stopniu. Przykładem niech będzie tu regionalizm kataloński, w którym działa się w kierunku postulowanego zwiększenia podmiotowości politycznej regionu i ochrony odmienności kulturowej oraz przeciwdziałania przechwytywaniu regionalnego bogactwa i dystrybuowaniu go do regionów biedniejszych. Ten typ nosi nazwę regionalizmu „wielowymiarowego” (Szul 2013, s. 109). Regionalizmy mogą mieć z jednej strony charakter trwały, sięgając korzeniami do wieku XIX, jak serbołużycki ruch etnoregionalny w Niemczech (Mieczkowska 2014, s. 245–262). Z drugiej zaś strony istnieją „regionalizmy-efemerydy, jak na przykład regionalizm morawski w dawnej Czechosłowacji (a obecnie w Republice Czeskiej), który «ekspłodował» na początku lat 90., a w dziesięć lat później prawie nic po nim nie zostało” (Szul 2013, s. 109).

Regionalizm może być indukowany z zewnątrz, przykładowo przez władze państwowe, które chcą podporządkować sobie jakieś zbiorowości, kanalizując ich działania w kierunku aktywności kulturalnej po to, by odciągnąć uwagę od faktycznej polityki państwa zmierzającej do asymilacji jakichś zbiorowości regionalnych w narodowej większości. Za przykład służyć może zorientowany polocentrycznie regionalizm karpaccy propagowany przez władze II Rzeczypospolitej, w celu przeciwdziałania przebudzeniu etniczemu Karpatorusinów (Grott 2015, s. 59–72). Regionalizm kształtuje się również wówczas, gdy państwo w wyniku swojej polityki, na przykład decentralizacji zarządzania, tworzy odpowiednie warunki do wykształcenia się tego typu aktywności w regionach. Działo się tak w przypadku Polski, kiedy to po reformie samorządowej z 1999 r. w wielu

regionach, na przykład na Dolnym Śląsku czy na Ziemi Lubuskiej, zaczęły powstawać inicjatywy z czasem wyczerpujące znamiona regionalizmu (Śliwa 2005, s. 149–164). Regionalizm bazuje także na spontanicznych i endogennych regionalnie inicjatywach, jak w przypadku regionalizmu podhalańskiego (Wnuk i Kudasik 1993).

Państwo narodowe w procesach generowania regionalizmu

Regionalizm zdaniem Michaela Keatinga (2013, s. 11) nie jest zjawiskiem powstałym współcześnie, ma o wiele dłuższą historię. Jego zaistnienie i rozwój wpisują się w szersze procesy związane z pojawieniem się nowoczesnego narodu i instytucji państwa narodowego. Dokładniej rzecz ujmując, można go określić jako reakcję na te procesy (Żelazny 2006, s. 63–75). Regionalizm pojawił się i rozwinął w okresie krystalizowania się „państw narodowych w XIX i w pierwszej połowie XX wieku. [...] W takich warunkach każde wyodrębnienie się regionu pod względem gospodarczym, prawnym, kulturowym czy językowym było zamachem na ideę jedności narodowej i jako takie musiało być zwalczane w miarę możliwości państwa-narodu” (Szul 2007, s. 116). W takim rozumieniu regionalizmu i jego genezy nie da się zrozumieć bez odniesienia się do procesów powstawania państw narodowych i nowoczesnych narodów.

Powstanie nowoczesnych narodów i instytucji państwa narodowego to konsekwencja poprzedzających ich pojawienie się procesów *longue durée*, których areną była Europa od końca XV do końca XIX stulecia (Braudel 2006, s. 333–394). Do ich wykształcenia przyczyniły się „trzy typy rewolucji, które po raz pierwszy pojawiły się na Zachodzie, aczkolwiek w długim okresie i niekoniecznie w jednym miejscu. Były to rewolucje w sferze podziału pracy, kontroli administracyjnej oraz rewolucja w sferze koordynacji kulturowej” (Smith 2009, s. 195). Na obszarze kontynentu europejskiego we wskazanym okresie w obrębie państw zauważalne są procesy wewnętrznej konsolidacji polegające na zrazu powolnym, z czasem zaś coraz bardziej dynamicznym integrowaniu się wewnętrznym państw i ich zbiorowości. Będące w istocie konglomeratami różnorodnych regionalnych i lokalnych układów, zróżnicowanych pod względem gospodarczym, etnicznym i kulturowym, a także politycznym, państwa przechodziły procesy wewnętrznej konsolidacji we wszystkich wskazanych zakresach – choć w różnym tempie w odniesieniu do poszczególnych zjawisk czy ich lokalizacji (Elias 2011, s. 393). Procesy te prowadziły do wewnętrznej unifikacji polityczno-prawnej, gospodarczej i kulturowej państw europejskich, gdzie występujące w przeszłości nieproblematiczne odmienności regionalne zaczęły być traktowane jako przeszkody lub zagrożenie tej unifikacji, uważanej za wartość nadrzędną (Szul 2007, s. 116).

Pierwszy ze wskazanych procesów dotyczy integracji poziomej, czyli inkorporacji jurydyczno-biurokratycznej regionów poprzez stopniowe tworzenie jednolitego dla całego państwa systemu prawnego i administracyjnego przy sukcesywnym rugowaniu regionalnych czy prowincjonalnych odrębności, czemu towarzyszyło rozbudowywanie i lokowanie w nich sieci instytucji

administracyjnych państwa. Jak wskazuje Charles Tilly (1975, s. 35), to stopniowy proces trwający od końca XV do XVIII w. we Francji, Anglii, Hiszpanii, a później Prusach, Szwecji i Rosji. We wskazanym okresie podjęto wysiłki legislacyjne i organizacyjne na rzecz ujednoczenia i usprawnienia zarządu administracyjnego Francji. Szczególnie intensywnie proces ten zaczął zachodzić po 1661 r., kiedy to reformy ujednoczenia systemu prawno-administracyjnego rozpoczął Jean-Baptiste Colbert, minister króla Ludwika XIV. Mimo wielu sukcesów proces inkorporacji jurydyczno-biurokratycznej regionów państwa nie wytworzył zintegrowanego systemu prawno-administracyjnego. „Odrębność statusu prawnego różnych prowincji nie wygasła. Intendenci sprawni i gorliwi zderzali się niejednokrotnie z zasiedziałą w prowincjach strukturą urzędów i elit regionalnych i ze starcia tego nie zawsze wychodzili zwycięsko” (Baszkiewicz 2008, s. 254). W Gaskonii, Prowansji, Alzacji czy Bretanii procesy inkorporacji wywoływały regionalny opór, dlatego też w „sumie aż do rewolucji [Wielkiej Rewolucji Francuskiej – przyp. J.P.] absolutyzm nie zdołał ujednoczyć systemu rządu” (tamże).

Podobne procesy następowały w innych krajach Europy, zwłaszcza jej zachodniej części. W Hiszpanii rozpoczęły się w czasach panowania Królów Katolickich na przełomie XV i XVI w. Konsolidacja polegała na sukcesywnym włączaniu do Królestwa Kastylii innych monarchii Półwyspu Iberyjskiego, takich jak Królestwo Nawarry, Królestwo Aragonii i katalońskie hrabstwo Barcelony. Procesy te przyspieszyły na początku XVIII w., kiedy to rządy monarsze objęli w Hiszpanii Burbonowie. Próby konsolidacji państwa skończyły się wojną toczoną w latach 1700–1714 między Kastylią a Aragonią, Walencją i Katalonią (Davies 2010, s. 237). Po jej zakończeniu wprowadzono w życie *Nueva Planta* (Nowy Plan) ujednoczający administracyjnie państwo, znoszący bowiem większość przywilejów i odrębności prawno-administracyjnych poszczególnych regionów (De Lara, Baruque, Ortiz 2012, s. 332). We wskazanym okresie dochodziło również do konsolidacji regionów Anglii i Walii. A w 1706 r. Anglicy parlamentarzyści w Westminsterze przyjęli akt zatytułowany *Bill of Union* (Ustawa o zjednoczeniu), w myśl którego tworzono jedno państwo pod nazwą Wielkiej Brytanii oraz znoszono odrębność państwową i prawną Szkocji, wywołując tym samym niezadowolenie Szkotów, które niekiedy przekształcało się w otwarty bunt (Davies 2007, s. 554).

Podobne procesy zachodziły i w innych krajach, z różną siłą, przynosząc rozmaite rezultaty. Współtworzyły im formowanie się instytucji państwa narodowego. Jego początek datuje się „na rok 1648, kiedy to zawarto traktat westfalski, dzięki któremu zakończyła się niemiecka faza wojny trzydziestoletniej. To właśnie od tej ugody pokojowej została wprowadzona po raz pierwszy zasada suwerenności terytorialnej w stosunkach międzynarodowych” (Wnuk-Lipiński 2004, s. 146). Trzeba było jednak czekać „aż do XIX wieku, by państwa te zaczęły przekształcać się w państwa narodowe i dopiero wtedy powstał system tego typu państw” (Smith 2009, s. 14). Wskazane wyżej procesy inkorporacji jurydyczno-biurokratycznej regionów prowadzące do integracji tworzących się państw narodowych skutkowały ujednoczeniem wewnętrznym państw w tym

zakresie. Likwidując znaczną część odrębności prawnych i administracyjnych, naruszano interesy regionalnych elit, co niejednokrotnie wzbudzało niezadowolenie i opór, osadzając tym samym w pamięci społecznej i kulturowej przyszłych pokoleń wspomnienie dawnej niezależności. Rodziło się również transmitowane międzygeneracyjnie poczucie krzywdy i politycznej marginalizacji, dając asumpt do wykształcenia się w przyszłości regionalizmów politycznych.

Wskazanim procesom towarzyszyła inkorporacja regionów w wymiarze gospodarczym. Kształtowanie się systemu państw narodowych przyniosło od początków XVII w. wzmożoną rywalizację handlową między europejskimi państwami, w szczególności Francją, Anglią i Hiszpanią. W efekcie zaczęto konsolidować gospodarczo obszary państw, zmuszając poszczególne regionalne centra gospodarcze do wytworzenia wewnątrzpaństwowych związków gospodarczych na poziomie ogólnokrajowym. Na regiony nakładano ujednolicone cła, podatki i inne opłaty, stopniowo likwidując odrębności gospodarcze, przywileje i zyski, jakie czerpały one ze swej odmienności. Z czasem procesy te prowadziły do zacierania się istniejących podziałów regionalnych (Smith 2009, s. 196). Opisujący tu proces naruszał stabilność regionalnych układów gospodarczych, uderzał w interesy regionalnych przedsiębiorców, stawał się dolegliwy dla ludności chłopskiej zmuszonej płacić kolejne, nakładane przez władze centralne, podatki. Prowadziło to do niepokojów, a nawet otwartych buntów w XVIII-wiecznym Kraju Basków, gdzie inkorporacja gospodarcza regionu wywołała protesty baskijskich rybaków, właścicieli ziemskich, a nawet chłopów i pasterzy (Lecours 2010, s. 212). Analogiczne zjawiska odnotowywano w Szkocji, gdzie szkoccy handlowcy, właściciele ziemscy czy pasterze czuli się gospodarczo zmajoryzowani i wykorzystywani przez Anglików. Podobnie działo się też w Walii (Hechter 1995, s. 82–90). W XVIII-wiecznej Francji inkorporacja gospodarcza regionów wywoływała protesty w bogatej Pikardii, a także w biedniejszej Prowansji czy zupełnie ubogiej wówczas Bretanii (Baszkievicz 2008, s. 289). Wskazane procesy przygotowały grunt dla rodzących się później regionalizmów o charakterze gospodarczym.

Inkorporacja jurydyczno-biurokratyczna i gospodarcza szła ramię w ramię „z rosnącą konsolidacją kulturową. Język administracji odegrał kluczową rolę w wytwarzaniu standardowych sposobów komunikacji, nie tylko na praktycznym poziomie regulacji państwowych, lecz także bardziej subtelnie, czyniąc możliwym wyobrażenie sobie jedności i homogeniczności przez wyedukowane klasy” (Smith 2009, s. 29). Język centrum stał się językiem komunikacji elit regionalnych z władzami, a z czasem – wyznacznikiem awansu społecznego elit regionalnych nim się posługujących. Wygenerowane zostało wówczas tak charakterystyczne w regionach podporządkowanych zjawisko dyglosji regionalnych elit. W ten sposób regionalne języki i dialekty zaczęły być spychane na margines, deprecjonowane, stając się z biegiem lat językiem niższych warstw społecznych lub tych, którzy sprzeciwiali się integracji regionów z państwem.

Dotyczy to przykładowo języków celtyckich na Wyspach Brytyjskich, począwszy od XVIII w. (po przyjęciu *Bill of Union*) w Irlandii, Walii i Szkocji, przy czym w tej ostatniej odnosiło się to zarówno do szkockiego języka gaelickiego,

jak i dialektu języka angielskiego lallans używanego na znacznych obszarach jej południowej części (Hechter 1995, s. 74–79). Podobnie rzecz się miała we Francji, gdzie już w 1539 r., w wyniku wprowadzenia w życie wydanego przez Franciszka I dekretu zwanego *Villers-Cotterêts* (od miejscowości jego ogłoszenia), na mocy którego „język francuski został narzucony jako jedyny język oficjalny, w którym miały być redagowane wszystkie pisma, takie jak kontrakty czy testamenty. Rozporządzenie to często jest traktowane jako pierwsza poważna manifestacja francuskiego imperializmu językowego” (Dołowy-Rybińska 2011, s. 82). Chodziło tu nie tyle o zmianę języków poszczególnych ludów mieszkających w poszczególnych regionach, ile o ujednoczenie aktów prawnych i zwiększenie funkcjonalności administracji. Jednakże języki regionalne, takie jak bretoński czy oksytański używany w Prowansji, Langwedocji i Gaskonii, stały się językami mas ludowych lub części elit sprzeciwiających się dominacji francuskiego, znakomita zaś większość regionalnych elit stała się frankofonami. Podobną politykę językowej germanizacji wprowadził w Królestwie Prus król Fryderyk Wilhelm I, nakazując w 1717 r. używanie w urzędach i szkołach standardowego języka niemieckiego i deprecjonując języki regionalnych mniejszości, takich jak Łużycanie, Ślązacy czy Pruscy Litwini. Zepchnął on także na margines regionalne odmiany niemieckiego, takie jak chociażby Hochpreußisch (wysokopruski), będący wówczas w użyciu w Prusach Wschodnich (Clark 2009, s. 121–123).

Inkorporacja kulturowa w wymiarze językowym dokonywana była również za pomocą innych mechanizmów. Wspomagał ją stale rosnący od początków europejskiej reformacji nakład książek drukowanych, które aby być zrozumiałe dla wszystkich, musiały być publikowane w standaryzowanych językach narodowych. Reformacja proces ów wymusiła, a zintensyfikowała go wspomniana wcześniej rewolucja jurydyczno-biurokratyczna zachodząca w ramach poszczególnych państw. Dotyczy to także gazet, które zaczęły się upowszechniać, począwszy od pierwszych dziesięcioleci XVII w. Przykładem mogą służyć niemiecki *Wöchentliche Zeitung* wydawany od 1618 r. w Gdańsku, *Nieuwe Tijdinghe* wychodząca od 1605 r. w Antwerpii czy francuska *La Gazette*, którą zaczęto publikować w 1631 r. Czytelnictwo gazet – z razu elitarne, z czasem zaś dostępne coraz szerszym kręgom społecznym – wymuszało znajomość standardowego języka. Prowadziło to również do konstruowania w świadomości wizji jedności wspólnoty, która przekracza lokalne i regionalne ograniczenia (Anderson 1992, s. 36). Podobne role zaczęły odgrywać akademie, muzea, uniwersytety zakładane w XVIII w. w Prusach, Anglii, Francji, Hiszpanii i innych krajach. Standardowy język spychał na margines języki czy dialekty regionalne, wraz z nim w regionach pojawiały się treści kształtujące się już wówczas kultury ogólnonarodowej deprecjonującej z czasem kultury i tradycje regionalne. Wówczas to państwo przejmowało „rolę edukatora w stosunku do klas średnich, starając się za pomocą zestandaryzowanej i patriotycznej kultury uformować oddanych i politycznie świadomych obywateli” (Smith 2009, s. 1999). Poczucie zmajoryzowania językowego i kulturowego, jakie rodziło się wtedy w świadomości elit regionalnych, stanowić będzie podstawy formowania się później regionalizmu kulturowego.

Poprzez ściślejsze wchłanianie regionalnych peryferii i rozbudowę działającej homogenizująco w wymiarze kultury narodowej aparatury biurokratycznej państwo „niwelowało różnice regionalne w języku (zasada *cuius regio eius lingua*), obyczajach i prawie, ponieważ łatwiej było administrować terytorium kulturowo i językowo homogenicznym, niż borykać się z odrębnościami kulturowymi, obyczajowymi i prawnymi poszczególnych regionów” (Budyta-Budzyńska 2010, s. 61). Wówczas to instytucja państwa zwiększała funkcjonalność i efektywność swoich działań, powodując niekiedy reakcję elit regionów podporządkowywanych, które zaczęły formułować postulaty obrony odrębności i interesów regionów. We wskazywanym okresie regionalizm jako zjawisko zdefiniowane na początku niniejszego tekstu jeszcze się w pełni nie wykształcił, a swego rodzaju tendencje protoregionalistyczne dotyczyły raczej elit niż mas. Niemniej jednak charakteryzowane tu procesy stworzyły warunki do uformowania się w drugiej połowie XIX w. regionalizmów politycznych, gospodarczych i kulturowych, zarówno jedno-, jak i wielowymiarowych.

W wieku XIX wskazane trzy typy inkorporacji regionów uległy zintensyfikowaniu. W trakcie trwania Wielkiej Rewolucji Francuskiej w 1790 r. rewolucyjna Konstytuanta przyjęła reformę ustroju terenowego państwa. „W imię jedności narodowej zniesiono wszystkie partykularyzmy i przywileje regionalne. Kraj podzielono na wielkie jednostki (departamenty, w liczbie 83) z zupełnym zarzuceniem tradycji dawnych prowincji; ochrzczono je od nazw geograficznych (rzek, gór). Oznaczało to radykalne zerwanie z przeszłością w imię równości i racjonalności” (Baszkiewicz 2008, s. 344). Działaniom konsolidacyjnym w wymiarze jurydyczno-biurokratycznym towarzyszyły inicjatywy centralizacji gospodarczej, znoszono przywileje i odrębne regulacje, cła i myta, dzielące regiony. Założono, że jedność narodowa wymaga zastąpienia standardowym francuskim dawnymi dialektów i gwar, jakimi mówiono w regionach.

Polityka zapoczątkowana przez jakobińskich centralistów kontynuowana była przez władze napoleońskie, II Republikę, Cesarstwo Francuskie i władze III Republiki. „Niepodzielność państwa pociągała za sobą uniformizację kulturową i homogenizację obywateli” (Smith 2009, s. 1999). W ostatnich dziesięcioleciach XIX w. objęto większość obywateli obowiązkową masową edukacją na poziomie podstawowym, upowszechnił się również masowy pobór do wojska. Obie te regulacje pełniły funkcje socjalizacyjne obywateli z różnych prowincji do jednolitej narodowej kultury francuskiej. W tym też czasie mieszkańcy, obywatele Francji, zaczęli odczuwać swoją „francuskość” i stawiać lojalność wobec państwa narodowego ponad różne lokalne i regionalne powiązania. Zarazem jednak wskazane procesy doprowadziły do narodzin regionalizmów i etnoregionalizmów na Korsyce, w Gaskonii, Prowansji i Bretanii (Schrijver 2006, s. 175). Francuscy regionaliści w 1900 r. powołali do życia Francuską Federację Regionalistyczną, zaczęto również wydawać regionalistyczne pisma *L’Action régionaliste* czy *Tribune régionaliste* (Chudziński 2013, s. 9).

Podobne procesy zachodziły także w innych krajach europejskich. Hiszpańskie elity polityczne przez cały XIX w. starały się kopiować francuski model państwa scentralizowanego, likwidując stopniowo odrębności regionalne przez

wprowadzanie jednolitego prawa i biurokracji dla wszystkich prowincji. Dzięki rozszerzającej się edukacji i służbie wojskowej do końca wieku udało się wypracować i ustabilizować konstrukt zwany narodową kulturą hiszpańską. Pod koniec XIX w. mamy do czynienia z narodzinami silnych ruchów regionalistycznych w Galicji i etnoregionalistycznych w Kraju Basków oraz Katalonii (Keating 2003, s. 27). We Włoszech podobne procesy rozpoczęły się po 1861 r., kiedy to dokonało się zjednoczenie państwa. Mimo podejmowanych starań, a także w reakcji na nie, we Włoszech aż do pierwszych dziesięcioleci XX w. utrzymywały się znaczne różnice regionalne (Misiuda-Rewera 2014, s. 99). Camillo Cavour, tworząc ustrój państwa, starał się lawirować między decentralizacją a centralizmem wzorowanym na napoleońskiej Francji. Mimo to, w szczególności w biedniejszych regionach południa, dominacja gospodarcza i polityczna Włochów z północy wywoływała gwałtowny opór. W Kalabrii grupy mieszkańców zwane *brigantaggio* występowały nawet zbrojnie w obronie swoich regionalnych interesów.

Procesy centralizacji i homogenizacji kulturowej z mniejszym natężeniem zachodziły w XIX i pierwszych dziesięcioleciach XX w. także na obszarze Wielkiej Brytanii (Schrijver 2006, s. 263). Wówczas to na terenie Walii zaczęły się odradzać etnoregionalistyczne inicjatywy, formalne i niesformalizowane, organizowane przez walijskie elity lub powstające spontanicznie, zwane *eisteddfod*. Są to festiwale pieśni i opowieści celtyckich popularyzujących unikatową walijską historię i kulturę (Morgan 2008, s. 65). Również w Szkocji zaczęły działać organizacje regionalistyczne, takie jak Edynburskie Towarzystwo Celtyckie założone w 1820 r., mające badać i propagować kulturę materialną i niematerialną, a także język szkockich górali (Trevor-Roper 2008, s. 38). Po 1871 r. w Cesarstwie Niemieckim także rozpoczęły się wskazywane procesy, choć ze względu na ustrojową konstrukcję państwa zostały one zintensyfikowane dopiero pod koniec XIX stulecia i były kontynuowane aż do zakończenia II wojny światowej. Na terenie Niemiec rozwijały się wówczas towarzystwa ludoznawcze, z czasem przekształcające się w wyspecjalizowane towarzystwa regionalistyczne. Za przykład niech posłuży założone w Prusach Wschodnich, dokładnie w Pasłęku, w 1898 r. Górnopruskie Towarzystwo Historyczne (Oberländischer Geschichtsverein), propagujące niemieckość regionu, ale i jego wyjątkowość historyczną, kulturową i językową na tle innych regionów kraju (Kossert 2009, s. 144).

Omawiane procesy różnie przebiegały w poszczególnych państwach, ze względu na odmienności w regionalnej dywersyfikacji kultur czy gospodarek czy odrębną tradycję państwowości. „Oznacza to w praktyce, że inny charakter przybierał ruch regionalny w państwach scentralizowanych, takich jak Francja, a inny w zdecentralizowanych, jak np. Niemcy, Włochy czy Hiszpania” (Bałdys i Geisler 2008, s. 99). Zawsze jednak, w większym czy mniejszym stopniu, formowanie się nowoczesnego narodu i państwa narodowego wiązało się z koniecznością zwalczania lub wchłaniania regionalnych odrębności kulturowych, to zaś rodziło w świadomości ludzi poczucie inności, a często konieczności obrony swoistości regionalnych wyróżników kulturowych (np. zwyczajów, ubioru, języka) czy też ekonomicznych, a niekiedy także politycznych interesów regionu.

W wielonarodowych imperiach Europy Środkowo-Wschodniej zainteresowanie ludowością oraz działania zmierzające do rewitalizacji kultur regionalnych stanowiły substytut traktowanych jako antypaństwowe aktywności nacjonalistycznych (Damrosz 1987, s. 82). W przypadku Austro-Węgier, Rosji czy Cesarstwa Niemieckiego regionalizm był niekiedy substytutem działalności narodowej i ideologii nacjonalistycznej mniejszości narodowych. Tytułem przykładu służyć może założony w 1874 r. ruch młodoczeski (Národní strana svobodomyšlná), który za cel postawił sobie rewitalizację czeszczyzny, kultury czeskiej i uzyskanie regionalnej autonomii w ramach Austro-Węgier. Podobnie rzecz się miała z ruchem kaszubsko-pomorskim, który wyrósł jako sprzeciw wobec integracji politycznej i homogenizacji kultury państwa niemiecko-pruskiego. W tym celu powołano do życia w 1912 r. Towarzystwo Młodokaszubów (Obracht-Prondzyński 2008, s. 236). Roman Wapiński (1993, s. 43–44) zauważa, że w odniesieniu do tego rodzaju przypadków przejawom zainteresowania regionalną „kulturą ludową towarzyszyło, podobnie jak w wypadku innych narodów pozbawionych swobody kształtowania swych losów, doszukanie się w ludzie szczególnych wartości narodowych, instynktu narodowego”.

W XIX i w pierwszych dziesięcioleciach XX w. spłoty się procesy kształtowania się narodu, nacjonalizmu i państwa narodowego oraz zintensyfikowały się procesy tworzenia się wewnątrzpaństwowej homogeniczności etnicznej i kulturowej, która to wsparta procesami demokratyzacji rozpoczęła osłabianie regionalnych odrębności stojących na drodze do tworzenia jednolitego narodu (Habermas 1993, s. 7–8). Wówczas to w wyniku aktywności nacjonalistycznych elit, a także działalności agend państwa narodowego zaczęły kształtować się narody, jako homogeniczne wspólnoty kulturowe. Spłotło się to z tworzeniem się gospodarek rynkowych oraz industrialnego kapitalizmu, co wymusiło wchłonięcie rynków regionalnych i usprawnienie procesów zarządczych przez stosowanie tych samych kodów językowych i kulturowych – „industrializacji musi [bowiem] towarzyszyć kulturowa homogeniczność, z którą trzeba się po prostu pogodzić” (Gellner 1991, s. 53). Państwa narodowe i industrialny kapitalizm stały się narzędziem hegemonii politycznej, kulturowej i gospodarczej określonej narodowości, dążącej do ujednoczenia tożsamości i kultury narodowej (Giddens 1996, s. 13). Wskazane procesy prowadziły do negatywnych waloryzacji regionalnego zróżnicowania kulturowego, tak przecież charakterystycznego dla wielu krajów europejskich. Ich konsekwencją było formowanie się ideologii regionalizmu oraz organizacji i ruchów regionalnych, odwołujących się do postulatów ochrony regionalnych odmienności.

II fala regionalizmu – regionalizm po regionalizacji

Regionalizm, jak starałem się pokazać, to konsekwencja kształtowania się narodów, nacjonalizmu i państwa narodowych. „Negatywne doświadczenia drugiej wojny światowej, ofiar i zbrodni popełnionych w imię idei narodowej, spowodowały w znacznym stopniu dyskredytację ideologii nacjonalistycznych, a wraz z nimi – osłabienie idei bezwzględnej jedności narodu, państwa, kultury i języka.

Stworzyło to dogodniejsze warunki do wyrażania kulturowej i językowej specyfiki regionów” (Szul 2013, s. 124). Niemniej jednak wyraźną zmianę stosunku państw narodowych do regionalnego zróżnicowania przyniosła kulturowa i intelektualna rewolucja lat 60. XX w. Takie zjawiska jak trybalizm, poszukiwanie tożsamości, ludowości, wielokulturowość i regionalizm przestały być traktowane jako zagrażające jedności narodowej. W miejsce tej ostatniej jako mechanizm integracyjny zaczęto podstawiać dopełniające się i wzmacniające różnorodność i wielość. „Odrodzenie europejskich ruchów regionalnych było pod koniec lat sześćdziesiątych w Europie Zachodniej szczególnie żywe we francuskich regionach Alzacji, Bretanii, Oksytanii i Korsyki, w brytyjskich regionach Szkocji i Walii, we flamandzkiej i walońskiej części Belgii, a po upadku dyktatury Franco w hiszpańskich regionach Katalonii, Kraju Basków i Galicji oraz we włoskim południowym Tyrolu” (Kaelble 2010, s. 233).

Nie oznacza to, że regionalizm jako reakcja na presję homogenizacyjną państwa narodowego był charakterystyczny tylko dla XIX w., nawet jeżeli uwzględnimy fakt zmniejszenia presji wywieranej na regiony przez instytucje państwa narodowego. Mimo licznych przemian nieusuwalną cechą państwa współczesnego jest terytorialne (w tym regionalne) zróżnicowanie, które cały czas podsyca sprzeczności istniejące między regionami i ich władzami a centrami państw (Castells 2008, s. 303). W wielu przypadkach różnicowanie to ma charakter kulturowy i etniczny. Często cele nie tylko ekonomiczne, lecz także kulturowe tych dwóch podmiotów są rozbieżne, to zaś niejednokrotnie skutkuje „ich agregacją w formie z(re)konstruowanych tożsamości” (tamże, s. 304). Przykładem takich intensywnie rekonstruowanych przez regionalistów tożsamości mogą być identyfikacje współczesnych Korsykańczyków z Fronte di Liberazione Naziunale di a Corsica (Frontem Narodowego Wyzwolenia Korsyki), którzy mimo wyposażenia ich wyspy w pewne uprawnienia podmiotowe aktywnie (nie wyłączając działalności terrorystycznej) walczą o co najmniej autonomię dla Korsyki. Innym przykładem etnicyzującego się regionalizmu jest Partaidh Nàiseanta na h-Alba (Szkocka Partia Narodowa) lub Esquerra Republicana de Catalunya (Republikańska Lewica Katalonii), które w konfrontacji z brytyjskim i hiszpańskim państwem narodowym przekształciły się z etnoregionalnych w nacjonalistyczne (choć oba lewicowe) ugrupowania polityczne.

Niemniej jednak znaczna część ruchów regionalistycznych przestała traktować państwo narodowe jako wroga wówczas, kiedy – jak nadmieniałem – uznało ono ważność i wartość regionalnego zróżnicowania. Ta tendencja regionalistyczna w Europie Zachodniej wzmocniona została przez szereg procesów decentralizacyjnych zapoczątkowanych w latach 70. XX w. „W nowych warunkach politycznych, społecznych i ekonomicznych model scentralizowanego państwa, z wszechpotężnym rządem centralnym, stawał się anachroniczny i coraz mniej sprawny. Rosła potrzeba decentralizacji, co stwarzało dogodniejsze warunki oraz argumenty na rzecz regionalizacji ekonomicznej” (Szul 2013, s. 124). Paradoksalnie nie tylko centralizm państwowy prowadzi do pojawienia się regionalizmów, wywoływać je może również decentralizacja państw przybierająca postać regionalizacji. Wskazany proces to wyodrębnianie się z całości terytorium

kraju jednostek terytorialnych, którym przyznaje się podmiotowe uprawnienia zarządcze odnoszące się do wskazanych jednostek. Uprawnienia te dają się wpisać w kontinuum, poczynając od zwykłego administrowania, a na regionalnej autonomii kończąc. Istotny jest fakt, że delegacja uprawnień politycznych i administracyjnych przez centrum do regionu musi wyposażać elity sprawujące w nim władzę w narzędzia i instrumenty faktycznego współzrządzenia (Bukowski 2011, s. 11). Są to instrumenty prawne zarządzania regionem oraz narzędzia i środki finansowe, które je umożliwią (Elsner 2011, s. 194).

Regionalizacja może być „odpowiedzią na pojawiające się oddolnie zapotrzebowanie (np. wyrażane przez wiele ruchów regionalnych żądanie autonomii) bądź też stanowić fragment realizowanej odgórnie wizji przebudowy państwa” (Śliwa 2005, s. 151). Z jednej strony „silny – tzn. mający szerokie poparcie ze strony pewnych grup terytorialnych – regionalizm może wpływać na sposób przeprowadzania regionalizacji. Z drugiej strony zwykły fakt istnienia regionów, które zostały wyposażone w pewne uprawnienia, może prowadzić do powstawania regionalnego poczucia tożsamości, w ten sposób wzmacniając regionalizm jako taki” (Gorzelać 1993, s. 46). Wytyczenie terytorium i oddanie go we władztwo jakichś ciał politycznych w regionie mogą skutkować wygenerowaniem procesów wytwarzania regionalnych odrębności w ramach procesu instytucjonalizacji regionu (Paasi 1999). Władze regionalne zaczynają operować na polach polityki, gospodarki i kultury, wytwarzając nie tylko pewne poczucie odrębności czy konieczność zabiegania o regionalne interesy, lecz – co równie ważne – legitymizując poprzez te odrębności konieczność swojego istnienia i prawomocność swoich działań (Poniedziałek 2010, s. 37). Stymulują one powstawanie instytucji regionalnych, a w dyskursie publicznym potwierdzają słuszność regionalistycznych postulatów zawartych w regionalistycznej ideologii.

W końcu lat 70. i w latach 80. XX w. „dość nagle i prawie w całej Europie (Zachodniej) nastąpiło przesunięcie kompetencji ze szczebla centralnego na niższe szczeble, po czym podobne zmiany nastąpiły po roku 1990 w krajach dawnego bloku wschodniego. Zmianom tym towarzyszyła aktywizacja ruchów regionalnych – regionalizmów w wielu krajach Europy” (Szul 2013, s. 108). Przykładem regionalizacji stymulującej regionalizm służy Hiszpania, która zapisami konstytucji z 1978 r. (wraz z późniejszymi aktami prawnymi) w zasadzie przyjęła, że jest państwem zregionalizowanym. Wielu regionom przyznano znaczne kompetencje podmiotowe, niektóre wyposażono w różne stopnie regionalnych autonomii. Mam tu na myśli Andaluzję, Kraj Basków i Nawarrę oraz Katalonię. „Z czasem system ten pobudził bez wątpienia polityczne interesy społeczeństw regionalnych i lokalnych, sprzyjał i sprzyja kreowaniu regionalnych, a także lokalnych partii politycznych, regionalnych i lokalnych systemów partyjnych” (Iwanek 2014, s. 14).

Z przynoszącą ożywienie regionalne reformą decentralizacyjną miała do czynienia również słynąca z centralizmu Francja, gdzie ustawą z 1982 r. (jej kolejne etapy wprowadzono po 2003 r.) zapoczątkowano reformę praw i swobód gmin, departamentów i regionów, które zaczęły funkcjonować jako odrębne jednostki zarządzane przez wybierane w wyborach powszechnych rady. „Wprowadzane

zmiany znacząco zmieniły pozycję regionów. Zostały one wzmocnione politycznie oraz funkcjonalnie i stały się formalnie elementem struktury samorządowej” (Śmiechowicz 2008, s. 416). Po tej reformie zauważono wzrost aktywności regionalistycznych w niektórych regionach Francji, takich jak chociażby Prowansja czy Bretania (Dołowy-Rybińska 2011, s. 129).

Proces regionalizacji w Wielkiej Brytanii z 1998 r. noszący nazwę dewolucji przyniósł wprowadzenie w ramach państwa niesymetrycznej unii: dzięki *Scotland Act* (Ustawie o Szkocji) Szkocja została wyposażona w szeroką autonomię regionalną, a dzięki *The Government of Wales Act* (Ustawie o zarządzaniu Walią) Walia uzyskała liczne kompetencje podmiotowe, nie otrzymując jednak autonomii. Reforma ta przyczyniła się do rozwoju etnoregionalizmu, a następnie nacjonalizmu szkockiego i etnoregionalizmu walijskiego (Rajca 2014, s. 58–59). W przypadku Polski takie pozytywne wzmocnienie regionalizmów, jak na Warmii i Mazurach, nastąpiło w wyniku procesu regionalizacji skutkującej powołaniem do życia w 1999 r. samorządowych województw (Poniedziałek 2011, s. 343–356).

Niekiedy procesy regionalizacji naruszają ustalone regionalne porządki, przecinając granicami administracyjnymi ukształtowane już regionalne całości i podporządkowując je bądź ich części innym centrom regionalnym, aby w ten sposób pogodzić szeroko rozumiany regionalny interes. Rodzi to frustrację „nowym układem regionalnym w płaszczyźnie egzystencjalnej i behawioralnej, nie przystającym do tradycyjnego układu regionalnego, zachowanego, a nawet dominującego, w płaszczyźnie sentymentalnej. Wynika ona z nienadążania regionalizacji subiektywnej za zmianami obiektywnego układu regionalnego” (Rykiel 1993, s. 88). To zaś prowadzi do przeświadczenia, że żyje się w niesprawiedliwym i nieadekwatnym układzie regionalnym wpiętym w dziwaczne administracyjne ramy, które nijak nie pasują do pojmowanej jako właściwa, tradycyjna i przez to „naturalna” formy regionalnej całości (Rykiel 1985, s. 285–293).

Niechybnie ułatwia to rodzenie się tendencji regionalistycznych, które mogą przeistoczyć się w dojrzalsze formy regionalizmu. Za przykład służyć może reforma administracji terenowej kraju w Polsce z 1999 r., kiedy to Górny Śląsk został podzielony i umieszczony na obszarze dwóch województw, a znaczny fragment Wielkopolski ulokowano na obszarze województwa kujawsko-pomorskiego. W następstwie wzmiankowanej reformy niektóre z regionów historycznych zostały podzielone i umieszczone w różnych województwach, co spowodowało frustrację i nasilenie aktywności rewindykacyjnego regionalizmu. Przykładem mogą tu służyć również Republika Federalna Niemiec i Austria, które po II wojnie światowej zostały w wyniku ustaleń zwycięzców podzielone na landy (regiony) o dużym stopniu samodzielności, w wielu wypadkach wyznaczone arbitralnie i wbrew woli mieszkańców. Przez lata utrzymywał się negatywny stosunek do nowej konstrukcji politycznej i regionalnej w wymienionych krajach. Wskazana reforma spotkała się z aprobatą tylko w Bawarii, gdzie od dawna silne jest poczucie regionalnej odrębności, ona zaś zasadniczo nie naruszyła historycznych granic regionu. Ustrój federacyjny z silnymi regionami miał stanowić przeciwwagę dla niemieckiego nacjonalizmu i imperializmu (Szul 2013, s. 125).

Omówione procesy wynikają ze zmiany filozofii funkcjonowania państw europejskich, jaka się dokonała w latach 60. XX w. To również konsekwencja osłabienia omnipotencji państwa narodowego wywołanego cedowaniem części uprawnień na rzecz struktur Unii Europejskiej, która z kolei deleguje niektóre z uprawnień zarządczych na poziom regionów, pośrednio umożliwiając powstanie bądź rewitalizację kulturową i polityczną licznych ruchów regionalnych (Millon-Delsol 1995, s. 95). Jednym ze źródeł, z których Unia Europejska wyra- sta, jest paneuropejski federalizm, forsujący ideę „Europy stu flag”, gdzie regio- ny miały stanowić główny element nowej bipolarnej struktury paneuropejskiego państwa, zastępując państwa narodowe (Loughlin, 1997). Wielu regionalistów było europejskimi federalistami, tak jak lider bretońskiego ruchu etnoregional- nego Yann Fouéré (Tomasiewicz 1997, s. 304). Ruchy społeczne odwołujące się do wskazanych idei jednoczyła niechęć do władzy sprawowanej przez tradycyjne państwa narodowe i niekorzystne dla regionów, zdaniem przedstawicieli wspo- minanych środowisk, konsekwencje homogenizacyjnej i centralistycznej polityki tych państw (Loughlin 1996, s. 142).

Idee europejskich federalistów nie przybrały instytucjonalnej formy euro- pejskiego „superpaństwa” tworzonoego przez regiony, jednak wiele z nich zna- lazło zastosowanie w działaniu instytucji powstającej Unii Europejskiej, dzięki której nastąpiła rewitalizacja regionalności (Paasi 2009, s. 123). Znalazła ona odzwierciedlenie w idei „Europy regionów”, zgodnie z którą „regiony, będące «bliżej obywatela» niż państwa, potrafią lepiej zarządzać wielu dziedzinami ży- cia społeczno-ekonomicznego. Regiony, też w myśl tego poglądu, są wolne od historycznych obciążeń utrudniających współpracę państw narodowych, a tym samym – lepiej odpowiadają idei integracji europejskiej” (Szul 2013, s. 110). Wpływ idei europejskich federalistów i regionalistów na funkcjonowanie UE sprawił, że kwestia regionalna przestała być traktowana jako wyłączna domena relacji państwa i jego regionów. W ten sposób, dzięki oddziaływaniom federali- stów i powiązanych z nimi środowisk regionalistycznych, koncepcja upodmio- towienia regionów stała się integralną częścią nowego europejskiego systemu aksjologicznego (Schrijver 2006, s. 28).

Procesy regionalizacyjne to przede wszystkim tworzenie w ramach organiz- mów państwowych „nowych jednostek terytorialnych mających niejedno- krotnie rzeczywiste kompetencje administracyjne. W ten sposób pozycja tych jednostek staje się coraz silniejsza” (Tomaszewski 2007, s. 19). Proces ów bez wątplenia wspierany jest przez politykę Unii Europejskiej, która wymusza na krajach członkowskich regionalizację zarządzania pomocą strukturalną. Już w preambule do traktatu rzymskiego z 1957 r. wpisano konieczność upodmio- towienia regionów, w szczególności wsparcia tych, które w rozwoju społeczno- gospodarczym uznano za najmniej uprzywilejowane. Służyć temu miał powsta- ły w 1975 r. Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, zarządzanie którym starano się stopniowo przenosić na poziom samorządów regionalnych. Traktat z Maastricht, który wszedł w życie 1 listopada 1993 r., nie tylko wzmocnił poli- tykę regionalną poprzez zwiększenie środków finansowych przeznaczanych na jej realizację; zmiany dotyczyły również uproszczenia procedur programowania,

negocjowania oraz wdrażania poszczególnych komponentów składających się na nią programów. Celem tych zabiegów było „wytworzenie presji instytucjonalnej na państwa członkowskie, aby do areny polityki regionalnej bezpośrednio włączyć aktorów regionalnych” (Gašior-Niemiec 2009, s. 34). W przypadku wielu krajów członkowskich można mówić o znacznym wpływie na upodmiotowienie regionów wskazanej polityki. W regionach zaczęto upatrywać „instytucji nadzorujących realizację polityk UE, strażników różnorodności kulturowej oraz instrumentów regionalizacji” (Downs 2002, s. 175). Zarysowane procesy wzmocniły tendencje regionalistyczne występujące w niektórych regionach, na przykład w województwie warmińsko-mazurskim przyjmującym i negocjującym regionalne programy operacyjne „Warmia i Mazury” (Poniedziałek 2010, s. 31–36).

Bezpośrednie lub pośrednie wsparcie UE dla inicjatyw wpisujących się w definicję regionalizmu wzmocniło ruchy społeczne, które stały się motorem i głównym twórcą „zgrupowań zrzeszających regiony i ludzi o podobnym sposobie myślenia i podobnych dążeniach. Zmierzali oni do skutecznego zarządzania swoim terytorium i szerokiej współpracy z władzami szczebla centralnego. Z takich właśnie dążeń narodziło się m.in. Zgromadzenie Regionów Europy” (Tomaszewski 2007, s. 19). Powstała w 1985 r. inicjatywa skupia dziś 270 regionów współpracujących ze sobą na polu gospodarczym i kulturalnym; odwołują się one wprost do idei „Europy regionów”, tak bliskiej wielu europejskim ruchom regionalistycznym. Niektóre regiony utworzyły w latach 90. XX w. Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Europy, który skupia „regiony konstytucyjne” UE, czyli mające znaczne uprawnienia w zakresie tworzenia własnego prawodawstwa (REGLEG). To inicjatywa służąca promowaniu idei większej reprezentacji regionów w ciałach unijnych oraz umożliwienia regionom składania wniosków i skarg do Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości (Lynch 2004).

Wskazany Kongres działa na rzecz większego upodmiotowienia regionów kosztem państw narodowych, wzmocniając tym samym tendencje regionalistyczne w regionach, w których funkcjonuje. Podejmuje także od 2005 r. intensywną współpracę z Komitetem Regionów, instytucją powołaną do życia przez Traktat o Unii Europejskiej przyjęty w Maastricht. Jego głównym celem jest właściwa reprezentacja interesów regionów jako jednostek terytorialnych oraz włączenie ich w procesy integracyjne. W kontekście poruszanej tu problematyki ważne jest to, że Komitet ów „reprezentuje struktury niższego szczebla wobec organizacji ponadnarodowej z pominięciem struktur narodowych” (Bondyra 2002, s. 174).

Instytucje i inicjatywy UE oddziałują nie tylko na stymulowanie regionalizmu gospodarczego czy politycznego, lecz także wywierają wpływ na wzmocnianie jego kulturowej odmiany. Za przykład służyć może przyjęta przez Radę Europy w 1992 r. „Europejska karta języków regionalnych i mniejszościowych” (weszła w życie w 1998 r.). Ochroną prawną objęte są w tym przypadku języki (nie wspólnoty) narodowe, etniczne czy regionalne. „Karta nie dotyczy dialektów języka oficjalnego ani języków świeżych imigrantów. Odnosi się do języków mniejszościowych, etnicznych i regionalnych, w tym i języków nieterytoryalnych, np. romskiego” (Budyta-Budzyńska 2010, s. 62). Dotyczy to m.in. języków bretońskiego, katalońskiego, walijskiego i kaszubskiego. Regionaliści europejscy

w dążeniu do realizacji własnych postulatów właśnie w Unii Europejskiej i jej agendach znaleźli sojusznika, wpływając na formowanie polityki europejskiej, która jednym ze swoich priorytetów uczyniła działanie na rzecz ochrony i propagowania regionalnego zróżnicowania Wspólnoty. Jako przykład wskazać można wykorzystywanie przez śląskich regionalistów instytucji UE w walce z polskimi władzami o uznanie dialektu śląskiego językiem etnoregionalnym (etnolektem).

Wspomniane procesy regionalizacyjne nasiliła polityka Unii Europejskiej, w ramach której zgodnie z zasadami subsydiarności wzmocniono zarządcze uprawnienia władz regionalnych. W pewnej mierze na skutek działań regionalistów i kształtujących się instytucji Wspólnot Europejskich poluzowano nacjonalistyczną politykę władz, umożliwiając rozwój wewnątrzpaństwowych kultur regionalnych. Zaczęto również przeznaczać znaczne środki finansowe na działalność kulturalną, w tym odtwarzanie regionalnego dziedzictwa kulturowego, oraz dofinansowano instytucje oświatowe nauczające w regionalnych językach lub dialektach. W związku z tym „aspiracje polityczne, a więc dążenie do autonomii, zostały w wielu przypadkach wygaszone. Aktywność niektórych ruchów regionalnych, po zrealizowaniu części postulatów, uległa osłabieniu, inne uaktywniają się w sprzyjających okolicznościach, pozostałe nadal – z mniejszym lub większym nasileniem – walczą o realizację swoich celów” (Jałowicki 1993, s. 21).

Regionalizm dla instytucji i ludzi kreujących politykę UE jest zjawiskiem jednoznacznie pozytywnym, miał i ma – stanowiąc przeciwwagę dla nacjonalizmu i państwowego centralizmu – wspierać oddolnie ideę i procesy europejskiej integracji. W wyniku presji instytucji unijnych tworzono lub wzmocniano istniejące samorządowe regiony, finansowano inicjatywy zmierzające do ich rewitalizacji kulturowej. Nie sposób zaprzeczyć, że wpływ polityk UE na wzmocnianie regionalizmów istnieje. Nie jest on jednak tak silny, jak życzyliby sobie tego sami regionaliści, którym bliska jest federalistyczna idea „Europy regionów”. Zwiększenie liczby członków UE do 28 wymusiło w pewnym sensie odsunięcie regionów od podejmowania decyzji na poziomie unijnym, zbyt wielka liczba podmiotów uczyniłaby bowiem ten proces dysfunkcyjnym.

Równocześnie w unijnych instytucjach koordynujących współpracę międzyregionalną, jak chociażby w Komitecie Regionów, stale silnie reprezentowane są przez swoich przedstawicieli władze centralne państw członkowskich, tonując i rozmywając niejednokrotnie inicjatywy wspierające tendencje regionalistyczne. Podobnie rzecz się ma z inicjatywami dotyczącymi rewitalizacji języków i kultur regionalnych. Mimo że Unia Europejska udziela instytucjonalnego i finansowego wsparcia regionalistom, podkreśla się, że jest ono zbyt słabe. Pomoc instytucjonalna i finansowa przeznaczana na wzmocnienie regionalnej samorządności osłabiana jest przez konstrukcję funkcjonowania samej UE, która wciąż pozostaje unią państw, nie zaś regionów, a więc to państwa członkowskie, a nie ich regiony, mają wpływ na jej funkcjonowanie. Można zatem mówić o janusowym obliczu UE względem europejskich regionalizmów, z jednej strony wspieranych, natomiast z drugiej osłabianych przez polityki europejskie, to zaś wynika z samej konstrukcji Wspólnoty (Szul 2013, s. 130).

Trzecia fala – globalizacja a nowy regionalizm

Regionalizmy, w szczególności kulturowe, choć nie tylko one, to także reakcja na „procesy globalizacji i kulturowej uniformizacji świata – obrona i eksponowanie regionalnych kultur, tradycji, języków i ogólnie – regionalnych tożsamości, [które] postrzegane są jako przeciwwaga dla procesów kulturowej globalizacji. Uniformizacja świata stwarza popyt na «unikalne» i «oryginalne» produkty, obyczaje, kuchnie, języki itd. jako atrakcje turystyczne” (Szul 2013, s. 110). Można w tym przypadku mówić o trzeciej fali regionalizmu, z zastrzeżeniem jednak, że w sensie chronologicznym jej początki pokrywają się z procesami regionalizacyjnymi w latach 80. i 90. XX w. generującymi tendencje regionalistyczne. Procesy regionalizacyjne ulegają wyhamowaniu, natomiast intensyfikuje się wpływ globalizacji na zjawiska regionalizmu. Z jednej strony może to prowadzić do homogenizacji kultur, grożąc atrofią regionalnych odmienności. Z drugiej strony jednak globalizacja to „współwystępowanie syntezy i rozkładu, integracji i rozproszenia” (Bauman 2000, s. 71). Każdy proces społeczny jest kombinacją tych dwóch z pozoru znoszących się sprzeczności, proces integracji (w tym przypadku integrowania się kultur narodowych i regionalnych w pewną formę kultury zglobalizowanej) „zawsze idzie w parze z wieloma procesami dezintegracyjnymi” (Elias 2008, s. 195). Tworzeniu się fenomenów globalnych towarzyszy zatem osłabianie narodowych swoistości, ale i, paradoksalnie, powrót do zagrożonych rzeczywiście czy potencjalnie regionalnych odmienności.

Jednym ze skutków globalizacji jest „wyraźne osłabienie identyfikacji i więzi narodowych przy jednoczesnym nasilaniu się potrzeby wytwarzania się innych typów identyfikacji (nade wszystko, jak się wydaje, regionalnych)” (Burszta i Kuligowski 2005, s. 259). Regionalne tożsamości w odniesieniu do tego procesu powstają i funkcjonują „jako odpowiedź i jako obrona przeciw wzrastającym wpływom szerszego, globalnego świata na nasze życie” (Giddens 1993, s. 342). Paradoksalnie jednak globalizacja, dokonując swoistej inwazji w lokalność i regionalność, nie prowadzi przy tym „do zniszczenia lokalnych kontekstów; wprost przeciwnie, nowe formy lokalnej tożsamości kulturowej i autoekspresji są przyczynowo związane z procesami globalizacji” (Giddens 1996, s. 366). Procesy globalizacyjne niejednokrotnie powodują powstawanie lokalnych i regionalnych nowoplemion, by przywołać tu termin użyty przez Michela Maffesolego (2008). Niewątpliwie globalizacja „jako proces ogólnoświatowy przyczynia się do renesansu struktur lokalnych i regionalnych jako form organizacji życia społecznego” (Starosta 1999, s. 43). Wzmacnia ona tendencje regionalistyczne również w wyniku oddziaływań gospodarczych, które przejawiając się w zwiększeniu współzależności poszczególnych aktorów na poziomie ponadnarodowym, wywołują zjawisko „penetrowanej suwerenności”. To zaś wywołują może „albo usamodzielnianie się jednostek wewnątrzpaństwowych [regionów – przyp. J.P.], co w konsekwencji oznacza utrzymywanie przez nie bezpośrednich relacji na poziomie ponadnarodowym z pominięciem instytucji państwowych, albo większą decentralizację działań państwa” (Tomaszewski 2007, s. 131).

Globalizacja tworzy korzystne dla regionalizmu uwarunkowania przez osłabianie instytucji państwa narodowego, które w swojej obecnej formie osłabiane jest w pewnym stopniu z dwóch stron. Po pierwsze, niejako od góry przez penetrację globalnych rynków finansowych, przepływy międzynarodowego kapitału oraz tworzenie się ponadnarodowych ciał politycznych. Po drugie, „poprzez coraz silniejsze aspiracje do samorządności i autonomii, wyrażane przez grupy subnarodowe” (Sandel 1996, s. 344). Coraz bardziej ograniczona rola państwa umożliwiła „odsłonięcie starych problemów narodowych i regionalnych występujących w różnych społeczeństwach, skrywanych pod pokrywą subordynacji wobec instytucji państwa narodowego” (Starosta 1999, s. 43). Osłabienie instytucji państwa narodowego, tak przecież w przeszłości gorliwie zwalczającego regionalizmy, umożliwia powstawanie i trwanie tych nurtów. Wymusiło także przeformułowanie jego funkcji, jakkolwiek nawet osłabione państwo narodowe pozostanie prawdopodobnie jednym z kluczowych aktorów w światowym porządku społeczno-politycznym. W coraz większym stopniu będzie się jednak skupiało na mediowaniu między siłami globalnymi a oddolnymi, na przykład w postaci regionów wzmacnianych funkcjonującymi w nich regionalizmami (Wnuk-Lipiński 2004, s. 180). Państwa coraz częściej negocjują prawne, instytucjonalne i praktyczne ramy w odniesieniu do działań na poziomie ponadpaństwowym, z instytucjami, zbiorowościami i ruchami społecznymi funkcjonującymi na poziomie regionalnym. Wspomniane procesy wywołane są procesami re-skalowania przestrzeni państwa (Bukowski 2011, s. 19).

Przemiany gospodarcze i kulturowe związane z procesami globalizacyjnymi pozwoliły wykształcić się także „miękkiemu regionalizmowi” (Strecker 1994). Pojawienie się nowego regionalizmu datować można na początek lat 80. XX w. Jest on wytworem splotu konsumeryzmu, poszukiwania nowych stymulatorów wzrostu gospodarczego w regionach oraz nowej polityki tożsamości. Przemiany współczesnego świata wymusiły niejako na regionach przejęcie niektórych zadań państwa i podjęcie działań na rzecz własnego rozwoju, włączając tym samym regiony w rywalizację z własnym centrum politycznym i innymi regionami, a niejednokrotnie wklajając je w działania na arenie międzynarodowej. W literaturze przedmiotu często ta odmiana regionalizmu nosi nazwę neoregionalizmu (lub nowego regionalizmu). Typ ten różni się od regionalizmu „twardego” (inaczej starego, kulturowego czy etnoregionalizmu) tym, że nie jest prostą emanacją regionalnych odrębności kulturowych, które chcą chronić i propagować zespoleni instytucjonalnie mieszkańcy jakiegoś regionu. Samo istnienie specyficznych wartości regionalnych nie wystarcza, w tym przypadku istotny jest fakt, „że owe specyficzne wartości mogą być wykorzystane jako ramy dla określenia i realizacji celów ekonomicznych lub społecznych” (Keating 1998, s. 90–91). W nowym regionalizmie poszukuje się tych wartości kultury regionalnej oraz tożsamości, które można by przekonwertować na zasoby społeczne i ekonomiczne, przyczyniając się tym samym do zintensyfikowania procesów rozwoju regionalnego.

Nowy regionalizm jest jednocześnie odmianą nowego ruchu społecznego, ideologią, typem dyskursu politycznego i ekonomicznego oraz metodą działań nakierowanych na intensyfikację procesów rozwojowych w regionie. W centrum

zainteresowań nadal znajduje się ogólnie pojęty dobrostan regionu i jego mieszkańców, niemniej jednak zupełnie inaczej podchodzi się do wartości i specyfiki kultury regionalnej. Wartości i dziedzictwo kulturowe służą do budowania zasobów rozwojowych (np. w postaci etnoturystyki), a pragmatyczny i nastawiony na przyszłość charakter neoregionalizmu cechuje się twórczym, konstruktywistycznym podejściem do regionalnej specyfiki. Stymulowane są te wartości kulturowe, które uważane są za nowoczesne i niosące rozwojowy potencjał. Usuwane zaś z mainstreamu regionalnego dyskursu są te, które mogą stanowić dla niego zawadę. To pewien typ uprawiania polityki regionalnej. Świadczy o tym również to, że głównymi aktorami są w tym przypadku władze regionów i ich agendy oraz instytucje polityczne, kulturalne i biznesowe z władzami tymi powiązane.

Neoregionalisci, wykorzystując instrumenty regionalnej przemocy symbolicznej oraz wpływając na kształt świadomości mieszkańców regionu przez manipulacje regionalnym dyskursem publicznym, aktywnie wpływają na formowanie się nowych tożsamości regionalnych. Współcześnie tożsamości regionalne nie są prostym wytworem regionalnych odrębności ani nie są głęboko zanurzone w ludowych zasobach kulturowych. Powoduje to utrzymywanie się silnej niekiedy identyfikacji z regionem przy słabnącej walencji (znajomości regionalnych kodów kulturowych). Władze dzięki współkształtowaniu tych tożsamości starają się uzyskiwać legitymizację podejmowanych przez siebie działań, ta zaś „możliwa jest jedynie wówczas, gdy jednostki w swej masie podzielają tę samą identyfikację” (Bloom 1990, s. 51). Co więcej, neoregionalistyczne praktyki przekształcają regionalną tożsamość kulturową w regionalną tożsamość prospektywną, której głównym rdzeniem staje się wizja przyszłości regionu i uświadamiany regionalny interes, przeszłość zaś i wartości kulturowe stanowią dla niej ważny, ale nie najistotniejszy element.

Podsumowanie

Artykuł jest próbą usystematyzowania socjologicznej refleksji o przyczynach powstawania i trwania regionalizmu. Wspomniane porządkowanie to wskazanie początków i kolejnych fal pojawiania się tego zjawiska, a także czynników wewnętrznych i zewnętrznych je generujących, oraz przedstawienie w zarysie jego typów. Zjawisko regionalizmu wywoływane jest przez wiele czynników, zarówno przez homogenizujące praktyki scentralizowanego państwa narodowego, jak i przez procesy regionalizacyjne upodmiotowiające regiony politycznie i ekonomicznie, nierzadko również kulturowo poprzez ochronę regionalnych odmienności językowych czy etnicznych. Dzięki globalizacji i licznym procesom z nią powiązanym regionalizm ulega transformacji i pojawia się w nowych formach. Z jednej strony jako ocierający się o nacjonalizm regionalizm zretnicyzowany, z drugiej zaś jako rezultat nowych regionalnych polityk rozwojowych poszukujących pozaekonomicznych czynników wzrostu gospodarczego w regionach. Pewne jest to, że scharakteryzowane zjawisko towarzyszy nam już od ponad półtora wieku i nic nie wskazuje na to, by miało zniknąć – najwyżej pod wpływem

zmieniającego się kontekstu ulega przekształceniom, pojawiając się w nowych odsłonach.

Literatura

- Anderson B., 1992, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu* (tłum. S. Amsterdamski), Kraków: Znak.
- Andreson B., 1997, *Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, przeł. S. Amsterdamski, Kraków, Warszawa: SIW Znak, Fundacja im. Stefana Batorego.
- Bałdys P., Geisler R., 2008, „Śląski neotrybalizm – od konfliktu do nowoczesnego ruchu regionalnego. Ewolucja Ruchu Autonomii Śląska i jego ideologii”, w: A. Sakson (red.), *Ślązacy, Kaszubi, Mazurzy i Warmiacy – między polskością a niemieckością*, Poznań: Instytut Śląski.
- Baszkiewicz J., 2008, *Historia Francji*, Wrocław, Warszawa, Kraków: Ossolineum.
- Bauman Z., 2000, *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika*, przeł. E. Klekot, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Bauman Z., 2008, *Wspólnota. W poszukiwaniu bezpieczeństwa w niepewnym świecie*, przeł. J. Margański, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Biling M., 2008, *Banalny nacjonalizm*, przeł. M. Sekerdej, Kraków: SIW Znak.
- Bloom W., 1990, *Personal Identity, National Identity, and International Game*, Oxford: Polity Press.
- Bondyra K., 2002, „Między globalnym a lokalnym: tożsamość – szansą czy barierą rozwoju”, w: K. Bondyra, S. Lisiecki (red.), *Odmiany polskich tożsamości*, Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Braudel F., 2006, *Gramatyka cywilizacji* (tłum. H. Igalson-Tygielska), Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Budyta-Budzyńska M., 2010, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bukowski A., 2011, *Region tradycyjny w unitarnym państwie w dobie globalizacji*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Burszta J.W., Kuligowski W., 2005, *Sequel. Dalsze przygody kultury w globalnym świecie*, Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza.
- Castells M., 2008, *Siła tożsamości* (tłum. S. Szymański), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chojnicki Z., Czyż T., 1993, „Region i regionalizacja w geografii”, w: K. Handke (red.), *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość*, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Chudziński E., 2013, *Regionalizm. Idea – ludzie – instytucje*, Warszawa: Mazowiecka Oficyna Wydawnicza.
- Clark Ch., 2009, *Prusy. Powstanie i upadek 1600–1947*, przeł. J. Szkudliński, Warszawa: Bellona.
- Cwicinskaja N., 2014, „Integralność państwa a instytucja autonomii terytorialnej na przykładzie Republiki Mołdowa”, w: J. Iwanek, R. Radek (red.), *Autonomia terytorialna w perspektywie europejskiej*, Toruń: Adam Marszałek.
- Damrosz J., 1987, *Region i regionalizm*, Warszawa: Instytut Kultury.
- Davies N., 2007, *Wyspy: historia*, przeł. E. Tabakowska, Kraków: SIW Znak.

- Davies N., 2010, *Zaginione Królestwa*, przeł. B. Pietrzyk, J. Rumińska-Pietrzyk, E. Tabakowska, Kraków: SIW Znak.
- De Lara T.M., Baroque V.M., Ortiz D.A., 2012, *Historia Hiszpanii*, przeł. Sz. Jędrusiak, Kraków: Universitas.
- Dołowy-Rybińska N., 2011, *Języki i kultury mniejszościowe w Europie: Bretończycy, Łużycanie, Kaszubi*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Downs W., 2002, „Regionalism in the European Union”, *Journal of European Integration*, t. 24, nr 3, s. 171–177.
- Elias N., 2008, *Spoleczeństwo jednostek*, przeł. J. Stawiński, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Elias N., 2011, *O procesie cywilizacji: analizy socjo- i psychogenetyczne*, przeł. T. Zabłudowski, K. Markiewicz, Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Elsner W., 2011, „Regionalizacja i nowy regionalizm”, w: M.S. Szczepański, A. Śliz, R. Geisler, B. Cymbrowski (red.), *Socjologia regionu i społeczności lokalnych*, Opole: Uniwersytet Opolski.
- Fitjar D.R., 2010, *The Rise of Regionalism*, London, New York: Routledge.
- Galent M., 2014, „Asymetryczna dewolucja w Zjednoczonym Królestwie. Walijszczyków droga do autonomii”, w: J. Iwanek, R. Radek (red.), *Autonomia terytorialna w perspektywie europejskiej*, Toruń: Adam Marszałek.
- Gąsior-Niemiec A., 2009, *Polskie regiony (1999–2009). Studium z perspektywy socjologii pragmatycznej*, Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.
- Gellner E., 1991, *Narody i nacjonalizm*, przeł. T. Hołówka, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Giddens A., 1993, *Sociology*, Cambridge: Polity Press.
- Giddens A., 1996, „Affluence, poverty and the idea of post-scarcity society”, *Development and Change*, t. 27, nr 2, s. 365–377.
- Golemo K., 2014, „Zielone ludy Padanii. Plemienne fantazje i ekonomiczne interes włoskich separatystów”, *Politeja*, nr 5, s. 433–458.
- Gorzela G., 1993, „Regionalizm i regionalizacja w Polsce na tle europejskim”, w: G. Gorzela, B. Jałowiecki (red.), *Czy Polska będzie państwem regionalnym*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Lokalnego i Regionalnego.
- Gorzeli J., 2004, „Ruch śląski – między nacjonalizmem a regionalizmem”, w: J. Nijakowski (red.), *Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Grott O., 2015, „Związek Ziemi Górskich – sanacyjna próba budowania regionalizmu karpackiego jako funkcja podniesienia bezpieczeństwa na Kresach Południowo-Wschodnich”, w: J. Poniedziałek (red.), *Wokół regionalizmu. Formy i odmiany kwestii regionalnej*, Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski.
- Habermas J., 1993, *Obywatelstwo a tożsamość narodowa. Rozważania nad przyszłością Europy*, przeł. B. Markiewicz, Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN.
- Hechter M., 1995, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*, London: Transaction Publishers.
- Hobsbawm E., 2010, *Narody i nacjonalizm po 1780 roku: program, mit, rzeczywistość*, przeł. J. Maciejczyk, M. Starnawski, Warszawa: Difin.
- Hryniewicz J., 1993, „Regionalizacja Polski w świetle uwarunkowań społecznych i politycznych”, w: G. Gorzela, B. Jałowiecki (red.), *Czy Polska będzie państwem regionalnym*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Lokalnego i Regionalnego.

- Iwanek J., 2014, „Autonomia terytorialna w Hiszpanii”, w: J. Iwanek, R. Radek (red.), *Autonomia terytorialna w perspektywie europejskiej*, Toruń: Adam Marszałek.
- Jałowicki B., 1993, „Kwestia regionalna”, w: G. Gorzelak, B. Jałowicki (red.), *Czy Polska będzie państwem regionalnym*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Lokalnego i Regionalnego.
- Kaelble H., 2010, *Spoleczna historia Europy: od 1945 do współczesności*, przeł. J. Antkowiak, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Keating M., 1995, *State and Regional Nationalism. Territorial Politics and the European State*, New York, London, Toronto, Tokyo: Harvester Wheatsheaf.
- Keating M., 1996, *Nations Against the State. The New Politics of Nationalism in Quebec, Catalonia and Scotland*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Keating M., 1998, *The New Regionalism in Western Europe*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Keating M., 2003, *The New Regionalism in Western Europe*, Cheltenham UK, Northampton, MA: Edward Elgar.
- Konarski W., 2004, „Autonomia i secesja? Ruchy regionalistyczne jako forma nacjonalizmu we współczesnej Europie i ich możliwy wpływ na ideę zjednoczonej Europy”, w: W. Łukowski (red.), *Tożsamość regionów w Polsce w przestrzeni europejskiej*, Katowice: Frakcja Wolny Sojusz Europejski/Zieloni w Parlamencie Europejskim.
- Kossert A., 2009, *Prusy Wschodnie. Historia i mit*, przeł. B. Ostrowska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kwaśniewski K., 1993, „Elementy teorii regionalizmu”, w: K. Handke (red.), *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Lecours A., 2010, „Regionalism, cultural diversity and the State in Spain”, *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, t. 3, nr 22, s. 210–226.
- Loughlin J., 1996, „Europe of regions and the federalization of Europe”, *Publius. The Journal of Federalism*, t. 4, nr 26, s. 141–162.
- Loughlin J., 1997, Representing regions in Europe; The Committee of the Regions, w: C. Jeffery (red.), *The Regional Dimension of the European Union*, London: Frank Cass.
- Lynch P., 2004, „Regions and the European Convention on the future of Europe: A dialogue with the deaf?”, *European Urban and Regional Studies*, t. 2, nr 11, s. 199–207.
- Maffesoli M., 2008, *Czas plemion. Schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*, przeł. M. Bucholc, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mieczkowska M., 2014, „Mniejszość narodowa a autonomia kulturalna. Ewolucja pozycji społeczno-politycznej Serbołużyczan po 1990 roku”, w: J. Iwanek, R. Radek (red.), *Autonomia terytorialna w perspektywie europejskiej*, Toruń: Adam Marszałek.
- Millon-Delsol Ch., 1995, *Zasada pomocniczości*, przeł. Cz. Porębski, Kraków: SIW Znak.
- Misiuda-Rewera W., 2014, „Regionalne kultury mniejszości językowych w prawie autonomii terytorialnej we Włoszech”, w: J. Iwanek, R. Radek (red.), *Autonomia terytorialna w perspektywie europejskiej*, Toruń: Adam Marszałek.
- Morgan P., 2008, „Od śmierci do zmartwychwstania w wyobraźni: łowy na walijską przeszłość w epoce romantyzmu”, w: E. Hobsbawm, T. Renger (red.), *Tradycja wynalaziona*, przeł. M. Godyń, F. Godyń, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Obracht-Prondzyński C., 2006, *Zjednoczeni w idei. Pięćdziesiąt lat działalności Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego (1956–2006)*, Gdańsk: Instytut Kaszubski.

- Obracht-Prondzyński C., 2007, „Ruch kaszubsko-pomorski u progu XXI wiek. Stan organizacyjny i dylematy programowe”, w: A. Sakson (red.), *Ślązacy, Kaszubi, Mazurzy i Warmiacy – między polskością a niemieckością*, Poznań: Instytut Zachodni.
- Obracht-Prondzyński C., 2008, „Konserwowanie czy kreowanie? Ruch regionalny na Pomorzu”, w: J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności. Ku nowym formom życia lokalnego*, Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN.
- Paasi A., 1990, „Deconstructing regions: Notes on the scales of spatial life”, *Environment and Planning A*, t. 23, s. 239–256.
- Paasi A., 1999, *The Finnish-Russian Border in a World of Deterritorialisation*, Nordregio: Sprinter.
- Paasi A., 2009, „The resurgence of the Region and Regional Identity: Theoretical perspectives and empirical observations on regional dynamics in Europe”, *Review of International Studies*, t. 35, nr S1, s. 121–146.
- Pajka S., 1992, „Regionalizm kurpiowski w latach międzywojennych. Mazowsze”, *Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego*, nr 6, s. 26–45.
- Poniedziałek J., 2010, „Kształtowanie się regionu na Warmii i Mazurach”, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 4, s. 23–42.
- Poniedziałek J., 2011, *Postmigracyjne tworzenie tożsamości regionalnej*, Toruń: Adam Marszałek.
- Poniedziałek J., 2014, „Narodziny mazurskiego regionalizmu autonomizacyjnego”, *Politeja*, nr 5, s. 411–432.
- Poniedziałek J., 2016, „Wielofazowy proces instytucjonalizacji regionu”, *Kultura i Edukacja*, nr 1, s. 11–33.
- Rajca L., 2014, „Kształtowanie się autonomii terytorialnej w Wielkiej Brytanii i wybranych państwach europejskich”, w: J. Iwanek, R. Radek (red.), *Autonomia terytorialna w perspektywie europejskiej*, Toruń: Adam Marszałek.
- Rykiel Z., 1985, „Regional consciousness in the Katowice Region, Poland”, *Area*, t. 17, nr 4, s. 285–293.
- Rykiel Z., 1993, „Typologia ruchów regionalnych w Polsce”, w: K. Handke (red.), *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Rykiel Z., 2000, „Globalizacja, unionizacja i regionalizacja polskiej przestrzeni”, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 1, s. 35–46.
- Sadowski A., 2006, „Wielokulturowe społeczeństwo regionalne (jako pożądaný kierunek przeobrażeń społeczności lokalnych i regionalnych w Polsce)”, w: B. Jałowicki, W. Łukowski (red.), *Spoleczności lokalne. Teraźniejszość i przyszłość*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Sala S., 2008, „Wpływ procesów globalizacji na region”, *Prace Komisji Geografii Przemysłu*, t. 10, s. 55–66.
- Sandel J.M., 1996, *Democracy's Discontent. America in Search of a Public Philosophy*, Cambridge: Harvard University Press.
- Schrijver F., 2006, *Regionalism after Regionalisation*, Amsterdam: University Press.
- Sekuła A.E., 2009, *Po co Ślązakom potrzebny jest naród?*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Sikorski T., 2004, „Promocja regionalizmu w programie i działalności Unii Wielkopolan (1990–1999)”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego ACTA POLITICA*, z. 27, s. 139–152.
- Smith A., 2009, *Etniczne źródła narodów*, przeł. M. Głowacka-Grajper, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Starosta P., 1999, „Tożsamość regionalna w perspektywie socjologicznej”, w: A. Matczak (red.), *Badania nad tożsamością regionalną*, Łódź, Ciechanów: Rada Krajowa Regionalnych Towarzystw Kultury, nr 34.
- Strecker I., 1994, „Soft and hard regionalism”, *Sociology and Ethnology Bulletin*, t. 1, nr 3, s. 47–52.
- Szul R., 2007, „Regionalizm w Polsce na tle europejskim”, w: G. Gorzelak (red.), *Polska regionalna i lokalna w świetle badań EUROREG-u*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Szul R., 2013, „Regionalizm w Europie. Czynniki i ewolucja”, *Mazowsze. Studia Regionalne*, nr 12, s. 107–134.
- Szul R., 2015, „Regionalizm w Hiszpanii”, *Mazowsze. Studia Regionalne*, nr 16, s. 13–51.
- Śliwa P., 2005, „Meandry polskiej regionalizacji”, w: K. Bondyra, M.S. Szczepański, P. Śliwa (red.), *Państwo, samorząd i społeczności lokalne*, Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej.
- Śmiechowicz J., 2008, „Samorząd terytorialny we Francji – organizacja, zadania i finanse”, w: B. Filipiak (red.), *Ekonomiczne i organizacyjne instrumenty wspierania rozwoju lokalnego i regionalnego. Przedsiębiorczość, instytucje wsparcia i gospodarka finansowa*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Tilly Ch. (red.), 1975, *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton: Princeton University Press.
- Tomasiewicz J., 1997, „Współczesne ruchy regionalistyczne w Europie Zachodniej”, *Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa*, t. 6, nr 2, s. 295–317.
- Tomaszewski K., 2007, *Regiony w procesie integracji europejskiej*, Kraków, Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Trevor-Roper H., 2008, „Górska tradycja Szkocji”, w: E. Hobsbawm, T. Renger (red.), *Tradycja wynaleziona*, przeł. M. Godyń, F. Godyń, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Wapiński R., 1993, „Regionalizm – doświadczenia z przeszłości (od schyłku XIX wieku do roku 1939)”, w: M. Latoszek (red.), *Regionalizm jako folklorizm, ruch społeczny i formuła ideologiczno-polityczna*, Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Wnuk W., Kudasik A., 1993, *Podhalański ruch regionalny*, Kraków: Oficyna Podhalańska.
- Wnuk-Lipiński E., 2004, *Świat międzyepoki*, Kraków: SIW Znak.
- Wojnicki J., 2014, „Kwestia regionów w Europie Środkowo-Wschodniej”, w: J. Iwanek, R. Radek, *Autonomia terytorialna w perspektywie europejskiej*, Toruń: Adam Marszałek.
- Żelazny W., 2006, *Etniczność. Ład – konflikt – sprawiedliwość*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.